

ДЖ. Г. БАЙРОН І УКРАЇНА

Оксана ВЕЧІРКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто образ України у творчості Дж. Байрона, в цьому контексті проаналізовано художній світ поеми Дж. Байрона «Мазепа» – найвідомішої художньої версії образу українського гетьмана в англійській романтичній літературі.

Ключові слова: англійський романтизм, байронічний герой, Україна, свобода, український гетьман.

The article deals with a character of Ukraine in the creativity of George Gordon Byron. The artistic world of Byron's poem "Mazeppa" is analysed. The considered poem is a well-known poetic version of the Hetman character of Ukraine in English romantic literature.

Keywords: English romanticism, Byron's hero, Ukraine, freedom, the Hetman of Ukraine.

Поема «Мазепа» Дж.Байрона – унікальне свідчення українознавчих зацікавлень класика англійської романтичної літератури, який одним із перших репрезентував образ України і українського героя в європейській літературі. Сьогодні особливої актуальності набуває проблема національного. Увага багатьох дослідників прикута до вивчення

особливостей української ментальності, української національної ідеї, що має глибокі корені. У цьому контексті на часі розглянути поему Байрона «Мазепа» – найвідомішу художню версію образу українського гетьмана в англійській романтичній літературі. У курсі шкільної програми із світової літератури у 9 класі, розглядаючи тему «Англійський романтизм», запропоновано аналіз поеми Байрона: «Поема «Мазепа», історична основа та романтичний міф. Риси романтичного героя в образі Мазепи». У сучасного вчителя є прекрасна можливість, використовуючи елементи компаративного аналізу, скористатися найбільш яскравими зразками літературної «Мазепіани».

Гетьман Іван Степанович Мазепа — одна з найзагадковіших постатей в українській історії, вона стала об'єктом уваги письменників на Заході ще в XVIII столітті, про що свідчать нариси в німецькому тижневику «Historische Remarques» (1703) і часописі «Die europäische Fama» (1704). Грунтовне дослідження життя Мазепи зробили Ілько Борщак і Рене Мартель у книзі «Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана» (1933). Романтичний герой-індивідуаліст, що бунтує проти суспільства неодноразово розглядався радянськими літературознавцями А.Ромом, І.Дубашинським. Безпосередньо художній світ поеми Байрона «Мазепа» розглядали О.Горбонос [2], О.Кудлей [5], С.Павличко [7].

Постать Івана Мазепи, неординарна й суперечлива, стала не лише найромантичнішою, а й справді культовою в європейській культурі та мистецтві. На сьогодні у світовій літературі маємо величезне число інтерпретацій, оцінок образу Мазепи часом не лише неоднозначних, а й діаметрально протилежних. Одним з перших образ Мазепи увічнив у слові французький просвітник Вольтер у своїй «Історії Карла XII» в 1731 році. Інший відомий француз – письменник В. Гюго – теж звернувся до даного сюжету в своїй поемі «Мазепа». Польський романтик I половини XIX ст. поет і драматург Юліус Словацький написав трагедію «Мазепа», сюжет якої був нав'язаний поемою Байрона. Вдумливе усвідомлення історії України, її стосунків з Росією та іншими країнами дозволило С. Руданському написати історичну поему «Мазепа, гетьман український». Поетичну мазепіану поповнила і поема В. Сосюри «Мазепа», яка була закінчена у 1960 році, Сосюра синтезує всі літературні спроби змалювати гетьмана. Він у нього виступає в кількох амплуа: королівський паж, поет, Дон-Жуан.

Постать українського гетьмана цікавила не тільки письменників, а й художників і музикантів. Мазепа, прив'язаний до спини дикого коня, який несе його степом – цей сюжет став одним з улюблених мотивів французьких художників-романтиків, зокрема, літографії Жеріко «Мазепа» (1823), картин Делакруа «Мазепа на вмираючому коні» (1824), Верне «Мазепа серед коней» (1825), Буланже «Мазепа» (1827).

Музичні інструментальні та оперні твори П. Сокальського, Ш. Пурні, Ф. Педреля, П. Чайковського, М. Гранваль, Ф. Ліста, С. Рахманінова було присвячено українському герою.

Людина трагічної долі й складного характеру – таким увійшов гетьман Мазепа в історію та художню літературу.

Особистість українського гетьмана протягом довгого часу викликала неоднозначне ставлення, адже він був однією з найзагадковіших постатей в українській історії. Починаючи з моменту переходу гетьмана на бік шведського короля, в Україні його вважали зрадником. Мазепу відкрито ненавиділи, читали анафему у церквах. Зараз про нього говорять як про державотворця, який все життя був вірним ідеї свободи. Грунтовно цей аспект дослідив С.Павленко у книзі «Міф про Мазепу».

Іван Степанович Мазепа – гетьман України з 1687 по 1709 рік; видатний державно-політичний і культурний діяч кінця XVII – початку XVIII ст. Належав до родини відомої правобережної української шляхти. Початкову освіту отримав у школі Київського братства, згодом закінчив Києво-Могилянський колегіум та Єзуїтську колегію у Варшаві, протягом трьох років навчався в Німеччині, Італії, Франції та Голландії, де здобув ґрунтовну освіту, досвід європейського політичного та культурного життя. Знав кілька іноземних мов. Формування національно-політичних переконань І.Мазепи відбувалося під час служби при гетьманах П. Дорошенко та І. Самойловичу, які мали програми відродження самостійної та соборної української держави.

Мазепа був першим українським гетьманом, який незмінно володів гетьманською булавою протягом майже 22 років. Період його правління характеризувався економічним розвитком України – Гетьманщини, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури.

На початку XVIII ст., в умовах Північної війни (1700-1721), гетьман в союзі з польським королем Станіславом Ліщинським та шведським королем Карлом XII здійснив спробу реалізувати свій військово-політичний проект, метою якого був вихід з-під протекторату Московської держави й утворення на українських землях незалежної держави, але його спіткала невдача. Разом з Карлом XII Мазепа після славнозвісної Полтавської битви тікає до Бендер, рятуючи союзника і рештки його війська. По дорозі захворів, і 2 жовтня 1709 року помер, похований у монастирі Св. Георгія (Юрія) у м. Галац (Румунія).

У світовій літературі склалися два традиційні сюжети про гетьмана. Перший – романтичний опис пригод юного Мазепа, підкорювача жіночих сердець. Другий – зображення сутичок Мазепа і Петра I, події напередодні та навколо Полтавської битви.

Сюжет поеми Байрона «Мазепа» взято з вольтерівської «Історії Карла XII», і є підстави вважати, що читання цієї поеми наштовхнуло О.Пушкіна на думку написати «Полтаву» на протигагу байронівському тлумаченню образу Мазепа. Байрон взяв ранній епізод з життя українського гетьмана, той момент, коли паж польського короля Яна Казимира перетворюється на злочинця, який зазіхнув на прихильність польської королеви. Мазепа прив'язаний до скаженого коня, що несе його степом крізь усі жахіття. Переслідуваний вовками і голодний, винесений хвилею бурхливої води, Мазепа зберігає незламний дух, який допомагає йому здолати всі напасті та страждання.

Не дивно, що Байрон, народжений за рік до французької революції, віддавши своє життя за свободу Греції, зацікавився долею українського гетьмана. Лише кілька рядків про нього з «Історії Карла XII» Вольтера підказали геніальній фантазії лорда більше, ніж іншому могли б розповісти цілі томи. До того ж поему Байрон написав під час перебування в Італії (у Венеції та Ровенні) у 1818 році, коли був закоханий у Терезу Гітчолі, за походженням польку. Напевно, ці обставини пояснюють причини вибору героя і сюжету поеми: кохання Мазепа до заміжньої жінки, яку, як і сеньйору Гітчолі, звали Тереза. Не можна не погодитися із дослідницею Кудлей О., що «образ головного героя – переосмислення головних байронічних ідей абсолютної самотності, крайнього індивідуалізму, вродженого песимізму і світової скорботи – індивідуальних рис самого автора» [5, с.106].

Поетична структура поеми Байрона «Мазепа» відрізняється фрагментарністю. На початку твору ми бачимо гетьмана літньою людиною, після поразки під Полтавою. Але ані тіні іронії втеча козаків і шведів не викликає. На привалі гетьман розповідає історію свого прибуття в Україну, і тут постає захоплююче видовище – несамовитий біг дикого коня, до спини якого прив'язаний вигнанець. Кінь мчить юнака на батьківщину – в дикий степ. І природа немов прагне допомогти Мазепі, співчуваючи йому.

Вдало обрана жанрова структура твору, адже ліро-епічна поема – типовий романтичний жанр, дозволила англійському романтику не просто відтворити історичні події (це не було головним завданням для Байрона), а передати внутрішній стан героя, його почуття і переживання, автор хотів лише відобразити сам «дух України», що втілюється і в її широких краєвидах, і в душі її гетьмана. На думку С. Павличко, «поет намагається відтворити передовсім настрої, а не сюжет» [7, с.168], автора цікавлять не стільки самі події з минулого героя, скільки рух його думок, плин почуттів, політ уяви. О. Юрчук стверджує, що «Дж. Г. Байрон не цікавиться історичним тлом взагалі, адже він націлений на створення концепції індивідуальної міфотворчості, у якій особливе місце займає формування нового типу ліричного героя» [8].

Композиційно поема поділяється на 20 невеликих частин, кожна з яких – закінчений епізод, пов'язаний з іншими епізодами. Особливість оповідної структури твору – це монолог-сповідь старого Мазепа, спомин про молоді роки за часів його служби у польського короля, розповідь в розповіді або розповідь з обрамленням. Монолог-сповідь є основним засобом розкриття психології героя у романтичних поемах, автор досягає достовірності у викладі матеріалу, адже це відверта розповідь героя про себе. Окрім того така організація оповіді дозволяє автору подати дві портретні характеристики гетьмана: у молоді роки і в старості. Ці

описи контрастні. У юнацькі роки веселий, стрункий, красень, паж польського короля Яна-Казимира: «мав гарячу кров дідів» [1]; «бувало кожного вельможу З мужів чи хлопців переможу» [1]; «таж я не раз, не двічі Дивився просто смерті в вічі» [1]; «я був веселий і стрункий» [1]. Гетьман у старості зображений у найтрагічніший момент його життя. Байрон показує його стомленим, похмурим, але сильним і могутнім як дуб «... відважний дух, тверда рука» [1]; «балакав менш і більш зробив...» [1]; «гетьман-похмурий і старий. І сам, як дуб той віковий...» [1]. Цей своєрідно організований авторський світ, – на думку Горбонос О., – зумовив наявність, фактично, «трикутника образів» поеми «Мазепа»: молодий Мазепа і його життєві випробування, гетьман Мазепа і події його тогочасного життя, образ України – та її історичної долі» [2, с.116]. Тісно пов'язані між собою образи Мазепа і України у поемі, вони асоціюються і доповнюють один одного. Мазепа до глибокої старості зберігає гордий і незламний дух. І через його образ читач уявляє собі непереможений дух нескореної України.

Образ Мазепа – типовий романтичний характер байронічного типу. Адаже до певної міри він «злочинець» (у тому сенсі, що переступає через встановлені межі), бунтівник, який по-максималістськи заперечує усталені соціальні й моральні приписи, кидаючи виклик суспільству. Можна знайти у байронівському Мазепі і риси «прометеївських образів», адже у ньому поет знаходить відблиски страждань та поривань Есхілового невмирущого титана. Автор називає Мазепу: «дуб-титан, землі козацької гетьман» [1]. Нескореність та риса характеру, яка об'єднує цих двох героїв, попри те, що вони були переможені, але не зламані духом і зазнали неймовірних страждань.

Образ гетьмана в інтерпретації Байрона «наближає» Мазепу до звичайного українського козака, автор називає його «козацьким князем», «козацьким сином». І дійсно, гетьман веде себе як типовий український козак: турбота про коня, догляд за зброєю. Зрештою, ця думка зацентрована в описі зовнішності героя «...похмурий і старий І сам, як дуб той віковий...» [1]. До того ж, Байрон прагне відтворити натуру, риси психологічного портрета відомої історичної особи, тому повсякчас наголошує на життєстійкості, витривалості «козацького князя», його чуйності у ставленні до ближнього. Передаючи трагічну напругу пристрастей, поет-романтик уводить у свій твір мотив невідворотності долі (розлука юнака з коханою Терезою; виживання героя в ситуації, здавалося б, несумісній із життям; вимушена втеча з України і непевність у завтрашньому дні).

Байрон у своїй поемі «Мазепа» створив романтичний образ «вродливого красеня». З монологу гетьмана ми дізнаємося, що він звичайна людина, охоплена земними пристрастями:

«...Це несвідоме поєднання —
І ми ніколи не збагнем,
Як раптом іскорка кохання
Шаленим вибухне вогнем.
За нею стежив я здаля,
Зітхав, дививсь і плакав я,
Аж доки нас удвох звели, —
І відтоді здибались ми...» [1].

Автор зображує сильну пристрасність Мазепа, що відчувається навіть через багато років після описуваних подій. Трагічна любовна історія гетьмана типова для романтичних творів. Герой кохає жінку, яка належить деспотичному чоловіку і стає жертвою брутального насильства, тому, ображений до глибини душі, він стає нещадним месником, «шляхетним злочинцем». Образ чарівної панни Терези також романтизований, він наближений до східного стилю: «в її очах був східний жар – Сусідство турків та татар Змішало польську кров...» [1]; «мов ніжний блиск молодика. – Глибокі й вогкі, як ріка..., В них море туги і вогню – мов очі мучениці-жертви...» [1], «погідне і ясне чоло мов літнє озеро було» [1].

Розкриттю образу Мазепа сприяє яскрава символіка твору: образи долі, природи, дикого коня, сонця.

Символічний образ сонця постійно присутній в поемі, воно супроводжує майбутнього гетьмана – то піднімається, то заходить. Воно символізує життя, яке поступово покидало то поверталось до Мазепа: «о, як те сонце йде поволі!» [1], «вставало сонце...» [1], «й очима сонце проводжав...» [1], «востаннє сонце вже зайшло» [1], «вже сонце сіло» [1]. В поемі особливо вирізняється образ коня. Як відомо, у романтичних творах кінь є символом вдачі,

людської долі. Тому стає зрозуміло, чому Карл XII втрачає коня (доля відвернулася від нього), а Мазепа зберіг свого коня (доля до нього прихильна). Образ дикого коня, що ніс Мазепу через ліси й степи з Польщі в Україну, це і символ нестримної пристрасті майбутнього гетьмана, і фатальної долі, і втілення смерті, і символ непохитної волі, яка приведе Мазепу до гетьманства. Невпинний біг коня створює надзвичайний динамізм поеми.

З образом дикого коня нерозривно пов'язаний і образ України. Автор пише, що це «дика країна» [1], у якій «дикі степи» [1], «дикий праліс» [1], «дика площина» [1]. У поемі створюється романтичний образ України, що є вільною, але ще не освоєною землею. Картини пейзажів змальовують «дику природу», зображення якої теж має символічне значення. Бурхливі потоки, потужні хвилі, сильні вітри уособлюють пристрасті, що охопили самого героя. Вороння символізує смерть. Степ – вільнолюбивий дух Мазепи. Буйний чагарник, ліс – перепони на життєвому шляху героя. Вечірній холод, морок, тьма, ридання вітру, похмура небо підсилюють страждання Мазепи. Ранок, біла мла, схід сонця є символами надії.

Отже, Байрону вдалося створити емоційний, романтичний образ ніколи не баченої ним української землі. Англійський письменник одним із перших привернув увагу європейців до суперечливої особистості українського гетьмана. Залишаючись в рамках романтичної ідеалізації, Байрон мало цікавився історичним тлом, він створив новий тип ліричного героя, головними рисами якого стали бунтівний характер, прагнення до свободи, гідність, гордість, мужність та сила.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Байрон Дж.Г. Мазепа (пер. Д.Загула) / Дж.Г.Байрон. – Харків-Київ, – 1929.- Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printthebookzl.php?id=28&bookid=4&sort>
2. Горбонос О., Ващенко О. Україна як складова авторського світообразу поеми Дж.Г.Байрона «Мазепа»: Синхронно-художній аспект / О. Горбонос, О. Ващенко // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2013. – №2(6). – С.113-116.
3. Дуденко Н.Й. Д.Г.Байрон. Поема «Мазепа», її історична основа та романтичний міф. Риси романтичного героя в образі Мазепи. / Н.Й.Дуденко // Зарубіжна література в школах України. – Режим доступу: <http://zl.kiev.ua/konkursi/roboti-uchasnik-v-poperednogo-konkursu/d-g-bairon-poema-mazepa-storichna-osnova-ta-romantichniim-f-risi-romantichnogo-geroja-v-obraz-mazepi.html>
4. Ковалевська О. Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939–1949 років / О.Ковалевська. – К.: Темпора, 2011. – 176 с.
5. Кудлей О. Українська тема у річниці художньо-естетичних пошуків лорда Байрона / О.Кудлей // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2009. – Вип.4. – С.104-107.
6. Наливайко Д.С. Поема «Мазепа» в контексті творчості Байрона і європейського романтизму / Д.С.Наливайко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2004. – №4. – С.2-9.
7. Павличко С. Байрон: Нарис життя і творчості / С.Павличко. – К.: Дніпро, 1989. – 189 с.
8. Юрчук О. Гетьман Іван Мазепа: імперський дискурс у літературі / О.Юрчук. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/6924/1/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%AE%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA.PDF>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.